

REICHERT GÁBOR

Századforduló(k) – három kiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban

„*Álmok köntöse*” (magyar írók Bécs-élménye 1873-1936)

Rend/vesztő/múlt/idő (Mikszáth Kálmán fekete városai)

Ködlovagok (Irodalom és képzőművészet találkozása a századfordulón 1880-1914)

Három, egymással nagyjából azonos időtartamot átölelő tárlat nyílt ősszel a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Mind az „*Álmok köntöse*”, mind a *Rend/vesztő/múlt/idő*, mind pedig a *Ködlovagok* a 19-20. század fordulója környékén végzi a maga „szakmai mélyfúrását”, s a meghatározott tematikai pontok alapján kívánja bemutatni a magyar irodalmi modernség előzményeinek-kezdeteinek társadalmi, politikai, művészeti viszonyait.

A három tárlatot kezelhetjük úgy is, mint összefüggő, egymásnak itt-ott felelgető, többé-kevésbé hasonló témát körüljáró dokumentum-együtteseket. Ez az értelmezés különösen az „*Álmok köntöse*” és a *Ködlovagok* kapcsolódási pontjait tekintve lehet gyümölcsöző, hisz a 19. század végén induló magyarországi novellistanemzedék tagjai (Szini Gyula, Petelei István, a Cholnoky-testvérek, Papp Dániel, Ambrus Zoltán, Lovik Károly stb.) erősen kötődnek az elsősorban nyugatról érkező stílus- és eszmeáramlatokhoz. Prózájukban éppúgy kimutathatók a szimbolizmus és a szecesszió hatásának jegyei, mint a látomásos szövegépítkezés Freudhoz, de még erősebben az ópiát-származékok tudattágító hatásához köthető leképeződései. A nyugat-európai szellemi irányzatok elsődleges „felvevőhelye” a korabeli magyar művészeti élet számára természetesen Bécs volt – ez a tény magyarázza a két tárlat között előforduló átfedéseket. Például a Bécs-kiállítás harmadik, lila színben pompázó kisterme akár a *Ködlovagok*-tárlatba is kerülhetett volna: a félhomályos, sejtelmes zenei aláfestéssel és képi világgal díszített szoba az álomszerűség képzetét kelti a befogadóban, amellyel éppen a *Ködlovagok* nemzedékéhez köthető képzőművészeti és irodalmi alkotásokat mutat be.

Az esetenként előforduló tematikai egyezések a tárlatok együttes értelmezésére tesznek javaslatot, ám a szemléletmódok egymástól teljesen eltérő jellege arra hívja fel a figyelmet, hogy a feldolgozott korszak jóval bonyolultabb annál, mintsem hogy három kiállítással átfogó, hiánytalan képet alkothassunk róla. Míg az „*Álmok köntöse*” a Budapest és Bécs közötti kapcsolat minden aspektusát (a Monarchia „működése” magyar és osztrák oldalról, a bécsi magyar irodalmi sikerek, az osztrák-magyar sarkkutató expedíció, a 19-es forradalmak utáni avantgárd emigráció stb.) be kívánja mutatni, addig a *Ködlovagok* elsősorban a képzőművészetre koncentrál, a Mikszáth-termek pedig egyetlen regény, *A fekete város* keletkezési körülményeit és a korabeli magyar parlamentáris viszonyokat tárják fel; a helyenkénti megfelelések ellenére tehát alapvetően különböző századforduló-képek tárulnak elénk.

Sorba haladva először a Bécs-kiállítás Kovács Edit, Török Dalma és Wernitzer Júlia tervezte teremt vehetjük szemügyre. Az első terem kiállítási tárgyai, nagymére-

tű fényképei és egy interaktív játék a Budapest – Bécs kapcsolatok szélesebb kontextusát kívánják megrajzolni. (A játék egyébként igazán szellemes: egy telefonközpontra emlékeztető szerkezettel a bal oldali oszlopban felsorolt költők neveit különböző, életükben fontos szerepet betöltő bécsi helyszínekkel, eseményekkel párosíthatjuk a drótok megfelelő összekapcsolásával – az ötlet első pillantásra meglehetősen esetlegesnek tűnik, de egy későbbi teremben megtudhatjuk, hogy a telefonközpont magyar feltalálója, Puskás Tivadar éppen az 1873-as bécsi világkiállításon „futott be” találmányával). Az ebben a helyiségben bemutatott relikviák nem kizárólag irodalomtörténeti jelentőségűek: a hangulatfestés jegyében megtekinthetők például Ferenc József gödöllői és budai étkezletei, vagy Déry Tibor édesanyjának bécsi iskolai bizonyítványa 1888-ból. Nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot a korszak Bécsben és Budapesten megjelent sajtótermékei, mint például a meglepően impozáns szerzőgárdát magáénak tudó *Vasárnap* című bécsi magyar folyóirat, Kiss József lapja, *A Hét*, vagy természetesen a *Nyugat* egy-egy kiállított száma. További kuriózum a Jókai Mór 1894-es írói jubileumára készített díszes kiadvány, a legizgalmasabb mozzanat azonban Habsburg-Lotaringiai Rudolf koronaherceg (Ferenc József fia) irodalmi próbálkozásainak bemutatása. Az elsősorban a természettudományok iránt érdeklődő trónörökös számos felfedezőutat tett Európában, amelyeket regényeiben (*Tizenöt nap a Dunán*, *Utazás a Keleten*) örökített meg. A kiállított Rudolf-kötetek mellett megtalálható a koronaherceg és Jókai levelezésének néhány darabja, amelyek alapján úgy tűnik, klasszikus regényírónk igen nagyra tartotta a fiatal Habsburg írásműveit (persze nem tudhatjuk, hogy Jókai milyen mértékben ragaszkodott a horatiusi elvekhez és mondta meg őszinte véleményét a művekről). Jókai érdeklődését a különböző kalandos történetek, felfedezőutak iránt legjobban a következő terem érzékelteti: az 1872-ben indult osztrák-magyar sarkkutató expedíció, mint tudjuk, nem szolgált különösebben nagy felfedezésekkel (a *Buda-Pesth-fok*nak elnevezett szigetnyúlványról később kiderült, hogy soha nem is létezett, mindössze az Északi-sarknál előforduló délibáb tévesztette meg a lelkes sarkkutatókat), ám annyira foglalkoztatta Jókait, hogy álnéven megírta a felfedezőút mesés történetét *Egész az északi pólusig* címmel. Az első két terem és az egész Bécs-kiállítás egyik legnagyobb érdeme, hogy nem kizárólag a korszak irodalmi termésével, hanem a születő műveket befolyásoló társadalmi-közéleti tényezőkkel is foglalkozik, így a szélesebb, az irodalom iránt esetleg kevésbé fogékony nézőközönség számára is képes érdekességekkel szolgálni. Ezt persze valószínűleg nem mindenki könyveli el pozitívként, hiszen el kell ismernünk, hogy az első két teremben a társadalomtörténeti szempont érvényesül az irodalomtörténetivel szemben, a kiállítás második két helyisége azonban teljes egészében az irodalmi aspektusokat tekinti elsődlegesnek.

A már említett „álm-szoba” után érkezünk a tárlat legnagyobb helyiségéhez, ahol az egyik oldalon a korabeli színházi életről és az operett feljutásáról és magyar vonatkozásairól tekinthetünk meg különböző relikviákat, fényképeket; szemben pedig egy ehhez a témához semmilyen szálon nem kötődő, ám rendkívül fontos mozgalom, a Kassák-féle avantgárd kör bécsi munkásságának érdekesebb darabjai

láthatók. Kassákék emigráns tevékenysége annyiban „kilóg” a kiállítás koncepciójából, hogy a Tanácsköztársaság bukása után kényszerűen külhonba szakadt *Ma*-kör tagjai Bécs-élményüktől szinte függetlenül alkották műveiket. Bécsi tartózkodásuk – dacára annak, hogy Kassák ’19-ben nem volt hajlandó Kun Béla irodalmi elképzeléseihez idomulni, így a kommün idején avantgárd művészek nem töltöttek be vezető funkciókat – kizárólag hazai ellehetetlenülésük következményeként valósult meg, művészi célkitűzéseik változásait nem annyira a bécsi, mint az általános európai avantgárd tendenciák ösztönözték. Ennek ellenére dicséretes, hogy az avantgárdnak is kellő figyelmet szenteltek a szervezők: a ’19-26-ig tartó időszak dadaista, szürrealista, konstruktivista törekvéseinek izgalmas képzőművészeti és irodalmi manifesztumai láthatók a nagyteremben. Előbbiek közé tartoznak Kassák Lajos, Uitz Béla és mások grafikái, festményei, az irodalmi művek közül pedig olyan ritkaságok is megtekinthetők, mint például a (méltán?) elfeledett költőnő, Ujvári Erzszi (Kassák húga, Barta Sándor felesége) kötete, vagy az avantgárd pályakezdését később megtagadó Déry Tibor *A kéthangú kiállítás* című kisregénygyűjteményének bécsi kiadása.

Bár a már említett Kődlovagok közelebb állnak a Bécs-kiállítás tematikájához, mint az idén jubiláló, száz éve elhunyt Mikszáth Kálmán, az „*Álmok köntöse*” utolsó termét elhagyva mégis *A fekete várost* alapul vevő tárlat következik. Ha azonban számításba vesszük, hogy a mikszáthi hagyomány nemhogy a Kődlovagok, de a Nyugat nemzedékeinek prózájában is továbbélt (annak ellenére is, hogy az anekdotikus ábrázolásmód meghaladásának szükségességét egyesek már a 20. század elején fennen hangoztatták), nem csodálkozhatunk azon, hogy a klasszikus modernséget sok tekintetben megelőlegező szerzővel foglalkozó dokumentum-együttest a „*Álmok köntöse*” és a *Kődlovagok* közé ékelve tekinthetjük meg. Ám annak ellenére, hogy poétikai tekintetben is megokolható a rokonság Mikszáth és a másik két kiállítás középpontjába állított szerzők között, az emlékév egyik utolsó rendezvényként létrejött tárlat hangsúlyosan eltávolodik az író Mikszáth Kálmántól (még akkor is, ha a tárlat anyaga az egyik legismertebb regényét illusztrálja), és a közíró Mikszáth Kálmán szemszögéből igyekszik láttatni a valódi témát, vagyis a századforduló környéki Magyarország zavaros belpolitikai állapotait. Ehhez a célkitűzéshez pedig jó kiindulópont *A fekete város*, hiszen a kuruc – labanc villongások idején Lőcsén játszódó, 1908 és 1910 között folytatásokban megjelenő történet az akkori kortárs közállapotok kulcsregényeként is olvasható. A két termet elfoglaló tárlat egyszerű, de hatásos koncepción alapszik: az első helyiség a regény belső, „valós” terét és idejét jeleníti meg, a második a külső körülményeket, vagyis a 20. század eleji, parlamenti csatározásoktól hangos Magyarországot ábrázolja. Ez a kettős megjelenítés jól érzékelteti *A fekete város* azon értelmezési lehetőségeit, amelyek a regényben egymásra olvashatóvá teszik a két, egymástól másfél évszázados távolságra lévő időszakot. A korhűen berendezett terek történelmi hitelessége elsősorban az egyéb múzeumoktól kölcsönzött kiállítási tárgyaknak köszönhető, a 18. századot megidéző szobában például a Hadtörténelmi Múzeum korabeli relikviái, a századfordulót tematizáló teremben pedig az 1904-es „zsebkendőszavazást” illusztráló összetört parlamenti székek szimbolizálják az adott korszak Magyarországot.

A történelmi párhuzamok megrajzolása mellett természetesen Mikszáth alkotásának recepciójába is betekintést nyerhetünk: igen szórakoztatóak például azok a felháborodott, harcias modorban írt levelek, amelyek elmarasztalják a szerzőt regénye nyilvánvaló kortársi utalásai miatt. A *Rend/vesztő/múlt/idő* történeti nézőpontja a zsurnaliszta Mikszáthra hívja fel a befogadó figyelmét, így a politikai publicisztika általa meghonosított műfajával is joggal foglalkozik a Császtvay Tünde vezetésével megszervezett kiállítás.

A 19-20. század fordulójának prózáját és publicisztikáját meghatározó Mikszáth után az ő örökségét bizonyos tekintetben továbbvivő, szemléletmódját illetően mégis új paradigmát előlegező írónemzedék, a „kődlovagok” kerülnek a harmadik tárlat fókuszába. Mivel a novellaforma század eleji megújulása együtt járt a képzőművészet modern nyugati irányzatainak hazai felfedezésével, termékenynek bizonyul a kiállítás azon ambíciója, amely a két művészeti ág együttes, összehasonlító vizsgálatát célozza. A legközelebbi rokonságot a korszak prózájával Gulácsy Lajos művészete mutatja, akinek *Naconxypan*-képei ösztönzően hatottak például Csáth Géza írásaira. Gulácsy ismert és kevésbé ismert képei mellett Mednyánszky László, Nagy Sándor, Tichy Gyula és más, a századfordulón eladdig ismeretlen megoldásokkal kísérletező alkotók művei is láthatók. Ami igazán különlegessé teszi a tárlatot, az az irodalmi-képzőművészeti párhuzamok folyamatos szem előtt tartása, hangsúlyozása: ennek jegyében a szervezők igyekeztek a kiállított képekhez többé-kevésbé hasonló szemléletmódot magukénak tudó novellákat párosítani, s egy-egy festmény tanulmányozása közben Cholnoky-, Szini-, Ambrus-novellákat hallgathattunk Kálid Artúr előadásában.

Üdvözlendő, hogy nem kizárólag a századelő novellistanemzedékével párhuzamba állítható festmények, dokumentumok tekinthetők meg, hisz a kiállításrendezők (Cséve Anna és munkatársai) szót ejtenek például Kiss József nevezetes verseskötetéről is. Az 1897-ben megjelent Kiss-díszkiadás ma kevésbé jelentősnek tartott verseit ugyanis a nagybányai művésztelep első nemzedékének tagjai illusztrálták – az a furcsa helyzet állt tehát elő, hogy a szövegek helyett Ferenczy Károly, Iványi-Grünwald Béla, Hollósy Simon, Réti István és Thorma János vers-illusztrációi tették maradandóvá a gyűjteményt. Ezek az alkotások azonban nem jelennek meg hangsúlyosan a kiállítótermekben (mindössze egy digitális képernyőn futnak a festmények elektronikus kópiái), talán azért, mert a nagybányai iskola tagjai által művelt plein air nehezen egyeztethető össze a tárlat arculatát alapvetően meghatározó Gulácsy-féle látomásos festészettel.

A három kiállítás három különböző irányból közelíti meg a vizsgált korszakot, éppen ezért különösen tanulságos, ha megpróbáljuk egyazon közös narratívában elképzelni az egymáshoz időben közeli, szemléletmódban azonban esetenként hatalmas távolságban lévő tematikákat: így válik láthatóvá, hogy a huszadik századi társadalmi és vele járó művészeti modernizálódás számtalan, nem feltétlenül rokon forrásból táplálkozott.